

DRIEN KÁROLY – ZENTAI KÁROLY

A művészeti nevelés bevezetésének kísérleti tapasztalatai a szakközépiskolákban

I.

Középiszkolai oktatási rendszerünkben az általános képzést szolgáló és az elsősorban főiskolai, egyetemi tanulmányok végzésére felkészítő gimnáziumok és a szakmai képzést végző szakközépiskolák között szinte szakadékként tántog az a különbség, amely az általános műveltséget adó közismereti tantárgyak, a humán jellegű ismeretek és az *esztétikai* nevelés szempontjából fontos ének-zene, valamint a rajz, képzőművészeti ismeretek tanítási tervében áll fenn. A szakmai ismeretek, az ezzel kapcsolatos jártasságok, készségek kedvéért a szakközépiskolákban az igényes, jól konvertálható általános képzésnek, valamint az esztétikai nevelésnek alapvető fontosságú eredményeiről mondanak le.

Sajnálatos, közoktatáspolitikánk felelősei nem vettek tudomást arról – a társadalomban mindinkább visszatetszést keltő – ellentmondásról, hogy a középiskolát érettségi vizsgával záró tanulók (gimnazisták és szakközépiskolások) érettségi bizonyítványa mögött minőségileg mennyire különböző általános műveltség rejlik. Nem szükséges érveket felsorolni annak bizonyítására, hogy az általános műveltség és az esztétikai nevelés hiányosságait képtelenség szűk területre szorítkozó szakismeretekkel és készségekkel helyettesíteni. A magasabb színvonalú általános műveltség nem lehet bizonyos, a már a 14. életévtől szigorúan elkülönített tanulók kiváltsága. Nem fogadható el ez a művelődéspolitikai szemlélet a tanulók egész személyiségének harmonikus fejlődését célzó nevelési rendszer következményei miatt sem. Nem lehet sem a társadalom, sem az egyes tanuló szempontjából kielégítő az az oktatási rendszer, amelyben a tanulók egyes csoportja nem ismerkedhet meg az emberiség közös kultúrkincsét jelentő művészeti ágak alapelemeivel. Az ilyen tanulók személyiségfejlődése „féloldalas” lesz.

Minden szintű oktatás-nevelés középpontjában a tanuló *személyiségét* kell látnunk. Csakis ebből, a mindent átfogó szempontból kiindulva határozható meg valamennyi oktató-nevelő intézmény célja, feladatai és az ezek megvalósításához szükséges tartalmi, képzési követelmények, eszközök és ennek megfelelően alakíthatók ki a legalkalmasabb, a teljes személyiség formálását, fejlesztését szolgáló nevelési-képzési eljárások.

Az ember és környezete kapcsolatában az ember teljes személyiségével van jelen. Különösen jelentős ez a tény a személyiség társadalmi beilleszkedése

szempontjából. Minden tettünk, egész magatartásunk, életfelfogásunk, értékrendszerünk tükrözi, hogy milyen mértékben tettük magunkévá társadalmunk kulturális értékeit, milyen színvonalat mondhatunk sajátunknak. Akik nem azonosulnak a kultúra igazi értékeivel, azok idegenként érzik magukat egy kulturális színvonalat elfogadott társadalomban és a társadalom tagjai is fenn tartásokkal viseltetnek velük szemben. A kultúra minden pozitív értéke az igaz, a jó és a szép eszményére vezethető vissza. E három csak együttesen teremthet teljes értéket. Az oktatás-nevelés feladata, hogy a kultúra minél nagyobb körének megismertetésével a tanulókat személyiségük fejlesztésében segítse. Mai oktatási rendszerünk gyengéje, hogy az oktatás minden szintjén az oktatás tartalmának meghatározásánál nem a tanulók személyisége áll a központban, hanem tulajdonképpen a rajta kívül álló tárgyi követelmények. Így a legindokoltabb szubjektív szempontokat is alárendelik a néha túlságosan erőszakolt tárgyi követelményeknek. Ezért a tanítandó tantárgyakat és ezek tananyagát a szűken értelmezett hasznossági szempont szerint választják meg. Indokként a gyakorlati szükségességre hivatkoznak. Így például e gondolkodás szerint nem kívánnak időt szakítani a művészeti kultúrával való szervezett megismertetésre. Ugyanakkor minél több szakismereti tananyagot, gyakorlati jártasságot, készséget akarnak elsajátíttatni. Szinte természetesnek tartják, hogy az esztétikai nevelés csaknem kizárólag az irodalomtanítás keretei közé szorul. Ennek következtében az *érzelmi nevelés* is „féloldalas” lesz, tehát sántít, a nevelés hiányos.

Ágoston György kísérletének egyik célja ennek a hiányosságnak a felszámolása vagy legalább csökkentése volt. A kétosztályos, egységes középiskolában (illetve ilyen jellegű osztályokban) azok a tanulók is megkapják a szervezett esztétikai (és érzelmi) nevelés kereteit az ének-zene, valamint a képzőművészetek *értékeinek megismerésével*, akik később tanulmányaikat szakközépiskolában kívánják folytatni. – Hogyan szeresse és becsülje a tanuló azt, amit nem is ismer?

A kísérlet programjában kifejezésre juttatott szándék mind az illetékes hivatalos szervek, mind pedig a kísérletbe bekapcsolódó iskolák tanárai részéről is általában kedvező fogadtatásra talált: a középiskolát végző minden tanuló kapjon az ének-zene és a képzőművészetek körét is magában foglaló oktatást. *A megkérdezett tanárok legtöbbször e művészeti ágak műalkotásait a kultúra olyan részének tekintik, amelyek megismerése nélkül a szakközépiskolai tanulók hátrányos helyzetbe kerülnek a gimnáziumokban végzőkkel szemben.*

Az általános iskola – egyébként maximalista tanterve alapján – nem képes bevezetni a tanulókat a művészeteknek e két területére.

Mit hoznak magukkal a tanulók a szakközépiskolák I. osztályába?

A 8. osztályt sikeresen befejezett tanulók közül a jobb eredményt elérők általában gimnáziumban tanulnak tovább, míg a szakirányú középiskolákba a viszonylag gyengébbek kerülnek. Mégis gondolkodóba ejtő annak a felmérésnek az eredménye, amelyet Szőke Mária tanárnő a Kolos Richard Szakközépiskola (Budapest) I. osztályos tanulók körében végzett az 1985/86. iskolai év elején.

A felmérésben 143 felvételt nyert tanulót kérdezett meg.

Közlük:

20 tanuló jelentette ki, hogy érdeklik a művészetek

3 tanuló említést tett Bachról, Csontváryról és a művészettörténeti korszakokról

8 tanuló nem szereti a modern művészeteket, nem is érti

123 tanuló bevallja, hogy nem érdeklik a művészetek; ezeket nem szeretik, a tantárgyat felesleges tehernek tekintik.

Szőke Mária a felmérés szándékával első házi feladatként egy képről kért rövid, írásos elemzést, „tetszik”, „nemetszik” megindokolt véleménnyel.

61 tanuló meg sem kísérelte a feladat megoldását

45 tanuló az előző évi tankönyvből másolt ki egy képismertetést olyan alkotásról, amely nem is szerepelt a feladat képei között

37 tanuló feladatmegoldásából lehetett arra következtetni, hogy már készek a művészeti ismeretek tanulására, befogadására.

A tanulók nagyobb hányadát még meg kell nyerni, hogy számukra ezek az órák kellő haszonnal járjanak.

Ez a kép elszomorító. Az általános iskolából kikertült tanulók alig 28 százaléknál tapasztalható érdemleges érdeklődés a képzőművészetek iránt. *Ez figyelmeztető!*

Már a XIV. és a XV. században találkozunk törekvésekkel, hogy a művészeteket – közöttük a zenét és a képzőművészeteket – a tudományokkal egyenrangúnak ismertessék el. Hiszen ezek mindennapi életünknek éppen olyan tartozékai, mint az általános ismereteink vagy akár szakmai tudásunk. Az esztétikum iránti érzéketlenség mindenképp hiányos műveltségre vall. Teljesen hibás tehát az a felfogás is, hogy az esztétikai nevelés a szépirodalom tanításának kereteire korlátozódhat, és ennek révén maradéktalanul megoldható az érzelmi és erkölcsi nevelés feladatai. Más eszközök csupán esetleges, ötletszerű igénybevétele nem teremtheti meg az esztétikai nevelésben az irodalom és a művészeti ágak helyes arányát. Ez egyoldalúsághoz vezet. A rendszeres oktatás során elhanyagolt művészetek területén a fiatalok szakszerű irányítás nélkül csak botladoznak, téves utakat választanak. Magukra hagyva csak igen ritkán ismerik meg az igazán értékes, a legszebb műalkotásokat.

A kísérlet hipotézisében fontos volt annak előrebocsátása, hogy a középis-
kolát végző valamennyi tanulóknak a mainál lényegesen szélesebb körű, azonos
szintű általános ismereteket és neveltséget kell kapnia. Tehát a szakközépis-
kolában a tanulók általános műveltségét a mainál magasabb szintre kell emel-
ni. Ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy amíg a gimnáziumi oktatás már
az első osztálytól kezdve elméleti irányú, és a mindennapi életben gyakran
szükséges elemi műszaki ismeretek is hiányoznak tantervéből, addig a szakkö-
zépiskolákban a közismereti – főkeg humán jellegű – tantárgyak csupán sze-
rény követelményekkel szerepelnek. Így az esztétikai nevelés csaknem kizáró-
lag az irodalom tanításra támaszkodik, alig érinti a képzőművészetek, még ke-
vésbé az ének-zene területét. Alexander Bernát már századunk elején rámu-
tatott arra, hogy a művészeti kultúránk általánosan alacsony nivójáért az okta-
tás szelleme, az egyoldalú intellektualizmus felelős. Utalt arra is, hogy a zakla-
tott élet, a „gyakorlatiasságnak” erőszakos érvényesítésére irányuló törekvés
eltereli a figyelmet a művészet alkotásainak élvezésétől. (Alexander Bernát:
Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről. Bpest, 1908.) Ennek
eredményeként életünk szürkébbé, szegényebbé válik. A művészetek iránt ér-
zéketlen ember vak és süket marad, a sok évezredet átölelő kultúránk nagy-
szerű alkotásainak kínálkozó szépségeit nem veszi észre, abból igazán alig fog
fel valamit.

A nyelv egymás megértésére leginkább alkalmas, célszerű, könnyen alkal-
mazható, e g y é r t e l m ű jelzőrendszer. A művészetek kifejezési eszközei, az
alkalmazott eljárásai és módszerei már nem ilyen egyértelműek. Ez mindig
problematikus lehet mind a műalkotó, mind a mi számunkra. Ennek ellenére
utolérhetetlen előnye minden művészeti eszköznek, hogy azokat mintegy
„nemzetközi nyelvként” lehet felfogni, amelyek a fejlődéssel járó változások
ellenére is az emberiség közös értékei, egyetlen nép sem sajátíthatja ki és
időtállóak.

A műalkotások így mindenki számára közvetítik az alkotó üzenetét. Ennek
azonban az a feltétele, hogy megismerkedjünk az érintett művészeti ág „jelző
rendszerével”, eljárásaival, sőt esetenként az alkotó művész egyéni kifejezési
módjaival is.

Ha a művész művészi eszközeit technikailag bravúrosan használva sem ta-
lál mondanivalót, alkotása lehet ugyan formailag „szép”, tartalmilag azonban
üresnek érezzük. Csakis a művészet eszközeivel kifejezett *értelmes gondolatot-
érzelmet-szándékot* tudjuk saját magunk számára is megfogalmazni. Ugyanak-
kor a legértékesebb közölnivaló sem érthető és értékelhető, ha a kifejezési
mód tökéletlen és formai hatásával is nem kelti bennünk a *szép élményét*. Te-
hát a formai megjelentetés színvonala nem másodrendű, hanem a *műalkotás*

lényegbeli követelménye. A műalkotásban kifejezett tartalom és a kifejezés formája csak együtt adják számunkra a műalkotás élményét.

A művészetek gyökerei a legősibb időkig nyúlnak vissza. Ezért a művészetek fejlődéstörténete kulturális fejlődésünk egyik fontos vezérfonalát jelenti, attól elválaszthatatlan. Az emberiség történetét a mindennapi életben használt eszközöktől kezdve a kultikus, vallási vonatkozású eszközök, ének-zenei formákon, a képzőművészeti és építészeti alkotásokon áthaladva úgy követhetjük, hogy ennek eredményeként mélyebben megérthetjük társadalmi fejlődésünk belső és külső mozgató erőt.

Az egyes művészeti ágak kifejezési eszközei nagyon különböznek egymástól. Minden művészet viszont megegyezik abban, hogy az egyes műalkotások alkotójuk gondolatvilágának, eszméinek, szándékainak, érzelmeinek stb. kifejezői, s ugyanakkor koruk szellemvilágának, ideáljainak, koruk kulturális-műszaki-gazdasági-tudományos stb. viszonyai színvonalának talaján épült, abból eredő indítások sajátos termékei.

Mindebből következik, hogy valamely műalkotást mélyebben megérteni csakis a maga kora szellemi világának légkörébe helyezve lehetséges. Ezt minden művészeti ág tekintetében kiindulópontnak kell tekinteni. Az egyes művészeti ágak minden időben (korban) hatást gyakorolnak egymásra. A korra jellemző stílussajátságok bizonyos belső hasonlóságot mutatnak egymással a művészet egyes ágai között, ez azonban a művészeti ág sajátosságai révén jut kifejezésre. Például a reneszánsz, vagy barokk stíluskorszak műalkotásainak egymással való rokonságát a stílussajátságok harmóniája teremti meg. A stílusváltozás hullámszerűen terjed a művészetek minden területére. Egyetlen művészeti ág sem függetlenítheti magát saját korától. Ezért mélyebb megértésük megkívánja, hogy az egyes művészeti ágak reprezentáns remekeit időben egymással szinkronban értelmezzük. Amint az előzők során már említettük, a műalkotásban ugyanakkor az alkotó teljes személyisége is megjelenik. A művész és alkotása közötti kapcsolatot és a kor hatását világosan fejezi ki Bernáth Aurél: „... ha egy független tudóst is láthatólag befolyásol kora érzelmi világa, mennyire ki lehet téve ennek a festő, aki nemcsak az időszerű érzelmvilágra reagál, hanem saját festői formájának is foglya.” (Bernáth Aurél: A Múzsza udvarában. Budapest, 1967. Szépir. Könyvkiadó. 139.old.)

A műalkotásnak éppen ez a kettős arculata nagyszerű. A műalkotásban a művész vallomást tesz önmagáról, de ugyanakkor kora művészi felfogásáról is. A műalkotás értékét növeli a művész szubjektív mindanivalójának őszintesége, mélysége, s emellett döntő az a szempont, hogy a műalkotás milyen egyetemes emberi, erkölcsi értéket, társadalmi igazságot fejez ki. Az ilyen tartalmi jegyek nélkül a műalkotás legtetszetősebb megjelenítési formái is csak

ürességet takarnak. (V.ö. Maksay László: Műalkotás, kompozíció, stílus c. műv. Bpest, Gondolat, 1964. 101.o.)

Egyetlen műalkotás sem nélkülözheti a társadalmi háttérét. Tehát a korabeli állapotokat híven kell tükröznie. A műalkotás értékelésénél így azt is kell vizsgálni, mennyire jut kifejezésre benne kora világnézete, erkölcsi szemlélete. Mennyire tipikus a mondanivaló lényege? Mivel minden művész elsősorban kora társadalmához kíván szólni, azt is kutatni kell, hogyan fogadta a társadalom a műalkotás „kihívását”, vagyis az milyen hatást gyakorolt korának társadalmára.

Így a különböző művészeti ágakhoz tartozó műalkotások szellemi rokonságban állnak egymással. A maga korába jól illeszkedő műalkotások (irodalom, zene, képzőművészet, építészet stb.) belső összefüggései kölcsönösen megkönnyítik a megértésüket és valamely művészet megértése iránti fogékonyságunkat is fokozzák.

A művészetek az ember értékrendjében mindig fontos szerepet töltek be. Hiszen azt vállalták, hogy az igazat (igazságot), a jót (az erkölcsileg nemeset) a maguk eszközeivel szép formában fejezzék ki.

A különböző korok szépség-ideáljait a társadalom és az alkotó művész folyamatos kölcsönhatása alakította ki. A kifejezési módok (stílusok, eljárások) változtak, azonban rendeltetésüket tekintve a műalkotásoknak mindig az élet mélyebb értelmét kellett keresniök, annak igazabb, jobb megértését kellett segíteniük.

Az etikai tartalom a műalkotás lényegi sajátossága. A nevelés egyes területeinek összefüggése és kölcsönhatása megkívánja, hogy az esztétikai szempontok mellett mindig vizsgáljuk az etikai értékeket is. A tapasztalat igazolja, hogy az esztétikai igényesség fokozódása etikailag is érzékenyebbé teszi az embert. Már Comte hangoztatta, hogy az esztétikai nevelés kedvezően hat a tanulók erkölcsi felfogásának, magatartásának alakulására is. (Ebből a szempontból Comte nagyobb jelentőséget tulajdonít az irodalomnak, mint a képzőművészeteknek.)

Az eddig elmondottak végiggondolása után szükségszerű szólni a „szép” fogalmának kérdéséről. A fogalom meghatározására sokan tettek kísérletet. Mind a mai napig nem ismerünk olyan meghatározást, amely a formális logikai definíció követelményeit kielégítené. Ezért ezt más oldalról próbáljuk megközelíteni. Abból kell kiindulnunk, hogy a „szép” szélesen tagolt kategóriáját nem szabad túlzottan leszűkíteni, és kizárólag szubjektív tényezőkhöz kötni. (Például: szép az, ami érdek nélkül tetszik). Nem lehet tehát érvényes az a megállapítás, hogy csak azt tekintjük szépnek, ami bennünk az esztétikum kellemes élményét kelti. Ilyen módon másodrendűvé fokoznánk azokat a külső (és a műalkotásban „rejlő” belső) kritériumokat, amelyek valamilyen

„szépnek” gyakorlatilag általában elfogadott objektív sajátosságai. A közvetlenül érzékelhető hatások elemeinek objektivitása nem vitatható, ezek egységbe rendezését is éppen a művészi megoldások kínálják számunkra. Az objektív külső hatások iránt azonban nem mindenki egyaránt fogékony. *A műalkotást mindenki saját érdeklődésének, a műfaj iránti érzékenységének, felkészültségének, értelmi és érzelmi ráhangoltságának, műértésének stb. megfelelően fogja fel, éli át, fogadja el, értékeli és értelmezi.*

Az esztétikai élmény minőségének alakulásában tehát mind az objektív, mind a szubjektív tényezők együttesen vesznek részt. Az oktatás-nevelés feladata, hogy a fiatalokat segítse a művészi alkotások megértéséhez, helyes értékeléséhez szükséges ismeretek megszerzésében; készítse fel őket az esztétikum keresésére, aktív megvalósítására.

A kísérleti programban éppen ezért az esztétikai nevelés kérdése kiemelt hangsúlyt kapott. Ennek megfelelően kapott helyet a kísérleti tantervben az ének-zene, a rajz és a képzőművészetek elemzése.

II.

Az esztétikai nevelés tantervi kérdései

Az esztétikai nevelés folyamatának, módszereinek, eszközeinek elemzése nem feladatunk. Az általános elvekkel egyezően a rendszeres, iskolai esztétikai nevelés szükségességét senki nem vonja kétségbe. Annál több szó esik az iskolai esztétikai nevelés eszközeiről, a tantárgyi rendszerben elfoglalt helyükről, még több vita folyik, hogy a különféle iskolatípusokban, ezek egyes szintjén mennyi órakeretet kapjanak az esztétikai nevelést szolgáló tantárgyak. Különösen élénk viták folytak az ének-zenével, valamint a különféle képzőművészettel kapcsolatban. Általában a „hasznossági” szempontok többnyire háttérbe szorították ezeket a tantárgyakat, avagy kisebb térhódításuk csak időleges volt.

A kísérlet tantervének összeállításánál számolni kellett a realitásokkal, a középiskolai tanulók közismerten jelentős túlterheltségével. Ezért a művészeti ismeretek tanítására csak a legalacsonyabb óraszámot és tananyagot lehetett tervezni, különös figyelemmel a szakközépiskolákban uralkodó szakmai elfoglaltságra is.

Az ének-zene tananyagának kiválasztásánál a gimnáziumok tananyaga szolgált alapul. A tananyagot a csökkentett óraszám arányában kellett mérsékelni. A rajznál tekintettel kellett lenni arra, hogy a II. osztály elvégzése után

műszaki irányú iskolatípust választó tanuló ne kerüljön hátrányos helyzetbe, viszont az általánosan képző gimnázium III. osztályába lépő tanulók is a számukra hasznos és szükséges ismereteket és gyakorlati lehetőségeket kapják.

A kísérleti osztályok részére készült (1979) tantervben a két művészeti tantárgy a következő óraszámokkal szerepelt:

	I. osztály	II. osztály
Az osztály kötelező óraszámja összesen heti	35 óra	36 óra
<i>Ebből:</i>		
Ének-zene heti	1 óra	1 óra
Rajz és műalkotások elemzése heti	2 óra	-

A heti óraszámok az ötnapos tanítási hétre történt áttérés után is változatlanok maradtak.

A tanterv készítői a közös alapú középiskolai képzés célkitűzéseit tartották szem előtt, ezért a szakközépiskolai képzésben fontos szerepet betöltő műszaki rajz szempontjaira is tekintettel kellett lenniük. Ennek következtében a tantervi anyag a rendelkezésre álló alacsony óraszám miatt túlságosan zsúfolt volt. A kísérlet tapasztalatai alapján született az a megoldás, hogy a szakközépiskolákban az iparáguk szaktárgyaihoz igazodó külön műszaki rajz keretében sajátítsák el a tanulók a szükséges rajzismereteket és rajzkészségeket. Így a művészeti ismeretek elnevezésű tantárgy tananyagában csupán az esztétikai nevelést szolgáló egyetemes képzőművészeti ismeretek maradtak az ének-zene ismeretekkel együtt egységet alkotó tantárgy keretében. Ezzel együtt járt a művészeti ismeretek tanítására fordítható óraszámok csökkenése is. Az óraszámok a következő módon alakultak:

	I. osztály	II. osztály
Művészeti ismeretek heti	1 óra	1 (ill. 2) óra

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a II. osztályban inkább a heti 2 óra indokolt. Ezért a végleges (harmadik) változatban az I. osztályban heti 1 óra, a II. osztályban a heti 2 óra szerepel az óratervben.

Tantervi irányelvek:

Ének-zene

Az ének-zene tanításának célja a világ esztétikai birtokbavétele a zene sajátos eszközeivel.

Az ének-zene tanítása járuljon hozzá a középiskola céljainak megvalósításához, az általánosan művelt, szakmai elméleti területen jól képzett, megfelelő gyakorlati készségekkel rendelkező, az esztétikum iránt is érzékeny és fogékony, új típusú szocialista ember személyiségének kialakításához.

A tanterv részletesen megjelölte a tantárgy tanításának feladatait, amelyek közül a leglényegesebbek: 1. fel kell tárni a nép- és műzenei alkotásokban rejlő esztétikai tartalmakat, amelyek révén az ember viszonya környezetéhez és tevékenységéhez aktívabbá és harmonikusabbá válhat; 2. az énekelt és meghallgatott zene segítségével el kell érni, hogy a tanulók teljesebben és mélyebben éljék át a valóságot, az emberi érzelmeket és viszonyokat; 3. az ének-zene legyen hatékony részese (erkölcsi, politikai, világnézeti) arculatuk kialakításának, gazdagítsa érzelmi világukat; 4. meg kell alapozni a tanulók zenei értékítéletét és ízlését.

Az I. és a II. osztály tananyaga törzsanyag és kiegészítő anyag csoportosításban, tételesen felsorolva gazdag lehetőséget kínált a tanár számára ahhoz, hogy a legjobb és az iskola feltételei között leginkább feldolgozható tételek közül választhasson. Ebben a tanár teljes önállósággal dönthetett. A tanterv követelményrendszere ugyanakkor túlzottan bizonyult. Csupán példaként emlíjtük, hogy a II. osztályos tanulónak ismernie kellene a tanult korok zeneszerzőinek élete és munkássága legfőbb mozzanatait. Ez időigényes, inkább művelődéstörténeti ismeretanyag, és közvetlenül nem szolgálja az esztétikai nevelés feladatainak teljesítését. (A tapasztalatok a későbbiekben is az esztétikai nevelés szempontjainak erősebb hangsúlyozását indokolták.)

Rajz és műalkotáselemzés

A rajz és a műalkotások elemzése tantárgy tanításának célja, hogy hozzájáruljon a mindenki számára kötelező (vagyis nélkülözhetetlen) vizuális alapképesség kialakításához. Segítse a sokoldalúan képzett, harmonikusan fejlett személyiség formálását.

A tanulók a tantárgy tananyagának segítségével elmélyülten ismerjék meg a vizuális jelenségek művészi vonatkozásait, azok tartalmát, összefüggéseit, társadalmi hatásukat.

Tárgyunk célja továbbá a megfigyelés, a vizuális emlékezet és képalkotási készség fejlesztése, a vizuális elvonatkoztató és konstruáló készség erősítése, a térszemlélet, a vizuális plasztikai kultúra elmélyítése; a színismeretek tudatosítása, a színkultúra kialakítása; esztétikai fogékonyság és igényesség művelése, a saját és mások teljesítménye helyes értékeléséhez szükséges ítélőképesség kialakítása.

A tantervben megjelölt feladatok közül fontosnak tartjuk kiemelni: 1. gazdagítsuk a tanulók érzelmi életét az eredményes alkotó munka megszerettetésével, a munka örömeivel, neveljük őket a megbízható, fegyelmezett munka megbecsülésére; 2. az ábrázolási tevékenységen kívül a művészeti alkotások elemzésével formáljuk esztétikai befogadó képességüket, igényességüket, ízlésüket; 3. fejlesszük ki az alkotó, konstruáló képességüket; 4. fejlesszük a logikus vizuális gondolkodást; 5. fogékonyra kell tenni a tanulókat a vizuális jelrendszerrel kifejezett tartalmak megértésére; 6. a műalkotások elemzésével formáljuk a tanulók gondolkodását, erkölcsi magatartását, világnézetét; 7. bővítsük az általános műveltségüket művészettörténeti ismeretekkel; 8. mélyítsük el téri tájékozódási képességüket stb.

Az évi 64 órára előírányzott törzsanyagban jelentős szerepet kapott a szabadkézi rajz, az alapvető mértani testek ábrázolása, mesterséges és használati tárgyak értelmező vizsgálata, természeti tárgyak rajzolása. Elemi műszaki rajzok, gépek, ipari formák ábrázolása. Betűírás, díszítő jellegű feladatok. Színismeretei feladatok, színkompozíciók tervezése.

Műalkotások elemzése, környezetesztétika, népművészeti alkotások, népviselet. A fotó kifejezési eszközei. A film és a televízió műfaji sajátosságai. – Múzeumlátogatás.

A követelményrendszer alaptézise, hogy a tanulók legyenek tájékozottak valamennyi tanult ábrázolási rendszer lényegével, ismerjék a plasztikai alakítás legfontosabb elemeit.

Ismerjék a színek szerepét, alkalmazásuk elveit. Tudjanak műveket elemezni. Legyenek esztétikailag igényesek a munkában és a magatartásban.

A tanterv nagyfokú szabadságot biztosított mind a tananyag súlyponti részeinek kiválasztásában, mind a helyi adottságokhoz alkalmazott módszerek kiválasztásában. Ennek ellenére ez a tantervi elképzelés hátrányos helyzetbe hozhatta azokat a tanulókat, akik az egységes (közös alapú) I. és II. osztály elvégzése után szakközépiskolában folytatták tanulmányaikat. Ugyanis az I. osztály tananyagából hiányzott az egyetemes művészettörténeti korszakok ismertetése, a világhírű képzőművészeti és építészeti alkotások elemzése. Ezt a hiányosságot a tanterv átdolgozásával kellett megszüntetni.

III.

A kísérlet első öt évének felmérése

Az esztétikai nevelés célkitűzéseit szolgáló két tantárgy oktatásával kapcsolatos tapasztalatokról 1984 első felében kértünk írásbeli tájékoztatást a kísérleti iskolák szaktanáraitól. Ugyanakkor azt is kértük, hogy a szaktanárok mérjék fel a tanulók érdeklődését a tantárgyak iránt, valamint azt is, hogy szívesen vesznek-e részt ezeken az órákon, elismerik-e ezek szükségességét, hasznosságát.

A tanári beszámolók leglényegesebbeknek látszó megállapításait a következőkben foglaljuk össze:

Rajz- és műalkotások elemzése

Déri Miksa Gépészeti és Erősáramú Szakközépiskola, Szeged – Bizonytalán az iskola szakiránya és a műszaki tantárgyak tanárainak igénye olyan befolyást gyakorol a művészeti ismeretek tantárgy tanárára, hogy a tanterv szabad keretei között a rajz, a szabadkézi rajz gyakorlása kapott hangsúlyt. A szabadkézi rajz a teljes osztály foglalkoztatását, a tanulók lekötését is könnyebbé teszi, mint a műalkotások elemzése. Az I. osztályos tanulók többsége a szükséges (és nem is szükséges) rajzeszközök beszerzésében eddig nem tapasztalt áldozatkészséget tanúsított. A rajzórák eredményeként a műszaki tanárok is tapasztalták saját óráikon, hogy a tanulók észrevehetően nagyobb gondal, pontossággal dolgoztak műszaki rajzaik vázlataik elkészítésénél, mint régebben.

A műelemzések kapcsán megfigyelhető volt, hogy a tanulók elemzési szempontjai bővültek, és mindinkább a lényeges vonatkozások felé irányultak. Mind a rajz, mind a műalkotások elemzése fokozta a szép iránti igényt, a tanulóknak sikerélményt nyújtott. Ennek következtében az órákat fokozatosan és jól megfigyelhető mértékben megszerették.

A tantárgy tanításának feltételei az iskolában jók. Az iskolának évek óta gyűjtött, válogatott modell-gyűjteménye van. Írásvetítő, falitáblák.

A műelemzés tananyagát az irodalom és a történelem tanárai *nélkülözhetetlenek* tartják.

Egressy Gábor Finommechanikai és Műszeripari Szakközépiskola, Budapest – A rajzórán a tanulók felszabadultan dolgoztak. Élményszámba ment számukra, hogy a rajz eszközével önmagukat, a dolgokról alkotott nézeteiket fejezhették ki. A tananyagot csökkentve a gyakoroltatásnak kellene bővebb te-

ret biztosítani. Nem tartják helyesnek, hogy a régebbi tanulók „jól sikerült” munkái szolgáljanak mintául a rajz oktatásnál. Ezek nem az igazi színvonalat képviselik általában. – Szorgalmazni kell a tanári kézikönyv (vezérlőkönyv) összeállítását.

Mind a tanárok, mindpedig a tanulók zöme nélkülözhetetlennek tartja a személyiségformálásnak ezt az eszközét. A tanulóknak mintegy negyedrésze látszik közömbösnek, s a nagyobb hányaduk érdeklődést tanúsít a felmérés adatai szerint. – Ellenszenvet évfolyamonként csupán 1-2 tanulónál tapasztaltak.

Kolos Richard Ipari Szakközépiskola, Budapest – A szaktanár tanártársai véleménye alapján a tantárgyat más tantárgyak szempontjából is fontosnak tartja. Szerinte a tanterv sokat követel, nagyon szerteágazó. Szükségesnek tartja a közös tárlat- és múzeumlátogatást, az élmények közös megbeszélését, a népművészeti tárgyak közös összegyűjtését és kiállítását, a tanulók kiselőadással való szereplését. Sürgeti a segédletként használható, új tantervi elképzelésre épülő tankönyv megírását.

Petrik Lajos Vegyipari Szakközépiskola, Budapest – A szaktanár mind az általános műveltség kiegészítése, mind a személyiség formálása szempontjából szükségesnek véli a tantárgyat. A rajz és a műalkotások elemzése alkalmas a megfigyelő és koncentráló készség, a képzelet, az emlékezet, a térszemlélet fejlesztésére és a vizuális plasztikai kultúra felismerésére, elmélyítésére.

A tananyag súlypontozásánál tekintettel kell lenni arra, hogy egyéb tantárgyakhoz kapcsolódva segítse azok oktatásának eredményességét. A szaktanár azt javasolja, hogy a tananyag kiválasztásánál egyeztetni kell a feladatokat más tantárgyak szempontjaival és tananyagával. A több évi tapasztalat igazolja, hogy a tantárgy a tanulók tudatosabb igényességét kedvezően befolyásolta, kifejező készségük javult. A kísérleti osztályok tanulói gyorsabban és jobban oldották meg közös feladataikat, pl. önálló kiállítás rendezéséhez ötletes plakát készítése.

A tanulók – kevés kivétellel – szeretik a tantárgyat. Az érdeklődésük azonban nagyon megoszlik a különböző témák vonatkozásában. Ennek egyik oka a tanulók egyéni beállítottságának differenciáltsága, a másik pedig az, hogy az általános iskolák tanítási és nevelési munkája nagyon eltérő eredményű. A tanulók véleménye a tantárgyról és a tanultakról egyértelműen pozitív.

Táncsics Mihály Gimnázium és Ipari Szakközépiskola, Orosháza – Az iskola rajzszakos tanára gimnáziumi osztályban tanította a tantárgyat a kísérleti tanterv alapján. Az ipari szakközépiskolai szemlélettel készült tanterv jelentősen

eltér a gimnáziumokban eddig alkalmazott tantervi anyagtól és követelményektől. A szaktanár megállapítása szerint a tanulók ennek ellenére szívesen foglalkoztak művészi értékű ipari alkotások értékelésével, tervezésével (kovácsoltvas kapu, cégér, lakberendezési tárgy stb.) A rajzolás egyre több tanuló kedvelte meg, érdeklődéssel foglalkoztak a festéssel, grafikával, plasztikával is. Komoly elmélyülést azonban kevés tanuló tanúsított, noha az órákon a tanulók aktívak voltak.

A műalkotások elemzésére a rajzfeladatok időigényessége miatt kevés idő marad. A kritikai érzékük fejlesztése érdekében erre szükség van.

Az órakeretek többszöri változása (a heti 3-1 óra között) zavarja a tanár távlati szempontú tervező munkáját.

Zalka Máté Gépipari és Gépjáratéchnológiai Szakközépiskola, Miskolc – A szaktanár a tantárgy szükségességét sokoldalúan alátámasztja. Különösen kiemeli, hogy a szakközépiskolában jól konvertálható képzőművészeti ismeretek befogadása a tanulók részéről előbbre viszi az iskolának azt a szándékát, hogy a tanulókból az esztétikai „ügyekben” is tájékozott emberek váljanak. Veszedelemnek tekintti, ha az ember kellő tájékozottság nélkül kritizálja azt, amit nem ismer. Ezért a tantárgy tanítási feladatait főleg a képzőművészeti alkotások iránti érdeklődés felkeltésében, művészi élmény nyújtásában, a kritikai érzék fejlesztésében látja. – A tanulók ismerjék fel a szabadkézi rajznak jelentőségét; a műszaki munkában is keressék az esztétikumot, s legyenek erre igényesek.

Az iskola audióvizuális tanteremmel rendelkezik. Szükséges a szemléltető eszközök körének minőségi és mennyiségi bővítése.

A szaktanár – jó pedagógiai – érzékkel – azt vallja, hogy a tantárgy megszerztetését a tananyag érdekességénél is jobban szolgálja a tanítási óra jó vezetése, a jó hangulat, az érdeklődés és figyelem ébrentartását szolgáló eszközök, módozatok következetes alkalmazása, és a tanár személyi hozzáállásának szuggesztív hatása. A felkérésünkre végzett felmérés világosan bizonyítja, hogy a tanulók szívesen vettek részt az órákon, soha nem unatkoztak; szeretnék, hogy a következő évben is lenne ilyen tantárgyuk és azt a jelenlegi tanáruk tanítaná. A megkérdezett két első osztályban csupán 2 tanuló akadt, aki szükségtelennek tartja ezt a tantárgyat.

Hermann Ottó Gimnázium, Miskolc – A kísérlet szempontjából kiemelt jelentősége volt a távlati elképzelés szerint egységes középiskolai első szakasz számára készített tanterv kipróbálása az általános gimnáziumban, tehát nem szakközépiskolában.

A tanulók többsége átlagos – hiányosnak mondható – esztétikai érzékkel, tájékozottsággal kerül a gimnáziumba.

A vizuális nevelés a megláttatást készíti elő. A látás fejlesztése azért jelentős, mert a tárgyak, jelenségek lényegének megragadásához a formák, színek, szerkezetek helyes meglátása szükséges. Ezért fontos az értelmes formalításra való nevelés.

A tantervben a szaktanár soknak véli a műszaki célzatú tananyagot, viszont a tantárgyat a II. osztályban is szükségesnek tartaná. – A magyar tanár is jól értékesítette a tanulóknak a műalkotások elemzése közben szerzett tapasztalatait.

A tanulók írásbeli megnyilatkozásaiból kiviláglik, hogy helyesen értékelik a rajzolást, mint kifejezési eszközt, amit a maguk számára fontosnak éreznek. Sok tanuló a forma és a funkció összefüggéseire fordított különösebb figyelmet. Mások az elemzések során a színkompozíciók harmóniájára vagy diszharmóniájára és a színhatások és az érzelmek összefüggéseire utaltak leginkább. A színek, a formák világa, a környezet, a lakáskultúra, az öltözködés egyrészt differenciál a „szép” és a „nem-szép” között, másrészt a magunk tevékenysége, magatartása, választása nyomán alakul.

A tanulók érdeklődésről, a tantárgy kedveléséről vallanak. A tanulók pályaválasztásában is szerepet kaptak ezel az órák.

Az ének-zene tantárgy tapasztalatai

Déri Miksa Gépészeti és Erőszármú Szakközépiskola – A kísérleti osztályokban az ének-zene tantárgy oktatásának célja lényegében megegyezik az egyéb középiskolákban folyó képzés céljával.

A szaktanár a kísérleti tanterv alapján kezdte munkáját, amelyhez a gimnáziumban használt tankönyveket alkalmazta. Az iskolában rendelkezésre állnak a színvonalas ének-zene oktatáshoz szükséges felszerelések. Az ének-zene bevezetése nem találkozott több szülő tetszésével. A tanulóknál sem volt nagy a lelkesedés. Sok fiú hangja éppen mutál, ezért gátlásos az éneklésnél. Az általános iskolai tapasztalatok is sokaknál kedvezőtlenek. Ezért az első időszakban a legnehezebb a tanulók aktív együttműködésének biztosítása. A szaktanár azért arra törekedett, hogy lehetőleg minden tanuló valamilyen módon sikerélményhez jusson. Például a kánonok partitúras rögzítését egyesek mértani pontossággal végezték, a hangszerek fejlődését demonstráló rajzokat készítették. Ügyelni kell arra, hogy a tanulót ne távolítsa el az ének-zenétől sikertelen élmény.

Elég nehéz a tanulókat figyelmes, elmélyülő zenehallgatásra szoktatni. A második félévtől kezdve – jó előkészítés után – képesek teljes zeneműveket is figyelmesen végighallgatni. Kezdetben semmilyen zenei rendezvényre nem mentek, a másodikosoknál viszont az ilyenek száma megfigyelhetően szaporodik. Az ének-zene jobb megértését igazolja, hogy mind többen vásárolnak az órákon hallott zeneművek hanglemezeiből. Igényességük a modern zene területén is finomodott (beat, rock, jazz).

A tanulók 80 százaléka érdeklődik a zene iránt, a 20 százalék viszont más irányban is kevesebb érdeklődést tanúsít.

Egressy Gábor Finommechanikai és Műszeripari Szakközépiskola – A szaktanár azt tekinti feladatának, hogy a tanulók fedezzék fel a közös éneklés örömet, élményét, legyenek aktív részeseivé az örömet adó muzsikálásnak. Lényegesnek tartja, hogy a zenetörténeti korok jellemző zenei stílusát az adott társadalommal szoros összefüggésben lássák; érezzék meg, hogy valamely kor egyes művészeti ágai mind ugyanabból a társadalmi talajról fakadnak.

A tantervi anyagot túlzottnak tartja. Legkevésbé tekinti fontosnak a szorosan vett zeneelméleti anyagot, mivel ezek begyakorlására amúgy sem jut kellő idő. Kevesebb zeneművet, de a legkiemelkedőbbeket többször is meg kellene hallgatni. A szaktanár tapasztalata szerint a tanulók magukkal hozott tájékozottsága nagyon hiányos. Ennek ellenére a tanulók szívesen énekelnek (főleg a fiúk). Szívesen hallgatnak barokk és romantikus zenét, érdeklődést tanúsítanak a zeneszerzők életrajza iránt is. Csak kevés tanuló közömbös a zene iránt. Azok a tanulók, akik intenzívebben foglalkoztak modern zenével (pop, rock stb.), azokat nehezebb megnyerni a komoly zene számára.

Az iskolában 85 tagú fiú- és egy 40 tagú vegyeskórus működött.

Kolos Richard Ipari Szakközépiskola – A szaktanár hiányosságnak tekinti, hogy a szakközépiskolák tantervében nem szerepel az ének-zene oktatása. (1984!) – Az ének-zenét az érzelmi nevelés nélkülözhetetlen eszközének tekinti. Legalább heti 2 órában tartaná szükségesnek e tárgy oktatását. Sajnos, erre nincs lehetőség.

A tanulók az órán együttműködnek a tanárral. – Érdeklődnek a zenei események iránt. Kamarakórust alakítottak.

Petrik Lajos Vegyipari Szakközépiskola – A szaktanár jól felépített tantervet és ehhez mért tankönyvet sürget. Sajnálatos, hogy az énektanítás nem kap kellő hangsúlyt az általános iskolákban. Ennek következtében a tanulók énekkultúrája, zenei ismeretei általában nagyon hiányosak. Ennek ellenére szívesen vesznek részt a közös éneklésben, legtöbbször a műelemzést is figyelemmel

hallgatja. A szaktanár úgy látja helyesnek, ha az órákon nagyjából egyenlő arányban szerepel az éneklés, az ismeretközlés és a zenehallgatás.

Táncsics Mihály Gimnázium és Ipari Szakközépiskola – Az ének-zene tantárgyat az érzelmi nevelés elsődleges eszközünek tekintik. Az ízlés, az igényesség fokozása, az ének és a zene megszerettetése áll a központban. Az irodalom és a történelem órákon is jól hasznosíthatók a zenetörténeti és a zenei ismeretek.

A tanár bemutató éneklése mindig érdeklődést kelt. Az osztály zongorakíséret mellett tanulja az új énekeket. Többnyire szívesen éneklük a népdalokat. Az órán aktívak, szeretnek énekelni. Az iskolának sikeresen szereplő énekkara van.

Herman Ottó Gimnázium – Harmónikusan, sokoldalúan képzett ember személyiségjegyeihez hozzátartozik a zenei tákéjzottság. Kívánatos lenne, ha a tanulók több éven át foglalkozhatnának ének-zenei ismeretek tanulásával szakszerű irányítás mellett. A művészettörténeti ismeretekkel történő párhuzamos foglalkozás a két különböző ismeretanyag kölcsönös elmélyítését szolgálja.

A tanulók jobban szeretik a régebbi korok zenéjét, mint a XX. századét. (!!) Erre is tekintettel kellene lenni.

Az oktatáshoz felhasználható szemléltető anyag beszerzése többéves munkát igényel. A törzsanyaghoz a szemléltető műveket központilag kellene biztosítani. Célszerű a zenei (képzőművészeti) események, rendezvények állandó figyelemmelkísérése (koncertek, tv-rádió jelentősebb programjai).

Szélesebb körben az a tapasztalat, hogy az általános iskolából nagyon kevés zenei ismerettel érkeznek a tanulók, még a jobbak is.

Zalka Máté Gépészeti és Gépgyártástechnológiai Szakközépiskolában is ugyanaz az óraadó tanár tanította e tárgyat. Tapasztalatai ott is hasonlóak. Ott saját kezdeményezésű kíségyüttesek egyszerűbb pol-beat, folk-beat számokat játszanak. A tanulók zenei érdeklődése mindkét iskolában hasonlóan jó.

A kísérlet első öt évének tapasztalatai alapján szükségesnek látszott a két művészeti tantárgy óra- és tantervének átdolgozása. Így a hatodik kísérleti évben a művészeti irányú képzés már lényegesen átdolgozott tantervvel indul.

IV.

A tanterv első átdolgozása

Az a körülmény, hogy az I. osztályban a két művészeti tantárgyra mindössze csak heti 1 óra állt rendelkezésre, szükségessé tette ezek sajátos egyesítését, összekapcsolását is. Így a két tantárgy ismeretanyagát magában foglaló új tantárgyként *művészeti ismeretek* elnevezésű tantárgyat kívántunk bevezetni. Ilyen módon a heti 1 órából mindkét tárgy kapott időkeretet. Javaslatunk szerint az ének-zene az óraszámából kb. 2/3 rész, a képzőművészet, építészeti alkotások elemzése pedig 1/3 rész mindkét osztályban.

A zenei anyagnál elkerülhetetlen néhány alapfogalom tisztázása a tanulók nagyon különböző ismeretei miatt. Azonban csak a legszükségesebbre lehet szorítkozni ebben a szűk keretben. Javasoljuk, hogy minden órán énekeljenek, hallgassanak zenét (ugyanazt a művet esetleg többször is). Rövid vagy jellegzetes részekkel kezdjük, nagyobb, nehezebb művekre csak később kerüljön sor. Zenetörténeti száraz adatok helyett inkább a mű születésének indítékairól szóljunk. Legyünk figyelemmel a tanulók érdeklődésének irányára. Nem hanyagolható el a hangszerek ismertetése sem (éppen a kiemelkedő jelentőségű zeneművek meghallgatása kapcsán).

A művészettörténeti órák szolgáljanak a kiemelkedő műalkotások ismertetésére. A tanulók ismerjék meg a közelebbi és távolabbi környezetükben található alkotásokat.

Szaktanári irányítás mellett a tanulók ötvözzék egybe azokat az ismereteket, amelyeket az irodalom, a történelem, a rajz és a műalkotások elemzése, az ének-zene a történelmi vagy stílustörténeti korszakokra vonatkozóan eddig külön-külön nyújtott számukra, hogy összetettebb képet alkothassanak a művészetek társadalmi funkciójáról és a mindenkori társadalomban elfoglalt helyükről. A tanult anyag ilyen szerves egységben a tanulók személyiségét is sokoldalúan, harmonikusan fejleszti.

V.

A második tanterv kísérleti eredményei

Az esztétikai nevelés szolgálatába állított ének-zene és a képzőművészeti ismeretek oktatása eredményességének, hatásának vizsgálatát a kísérlet utolsó

évére hagytuk. A kísérleti évek alatt az iskolák a tapasztalatok alapján a helyi lehetőségekhez alkalmazkodva alakították ki a művészeti nevelés-képzés tananyagát, óratervét és a leginkább alkalmasnak látszó tanítási módszereket is. Ebben a tanárok nagy szabadságot kaptak. A szakemberek által összeállított tanterv valamennyi iskola számára kellő segítséget nyújtott ahhoz, hogy az iskolában rendelkezésre álló vagy beszerezhető szemléltető eszközöket is figyelembevételével, az ott tanító szakemberek saját tantervüket közösen kidolgozzák. Azt viszont javasoltuk, hogy az ének-zene, valamint a képzőművészeti alkotások ismertetésére fordítható óraszámot lehetőség szerint arányosan osszák meg a művészeti ágak között. A tapasztalatok összegyűjtése után alakítottuk ki az ismételtén átdolgozott tantervet.

A két tantárgy oktatása a kísérleti iskolákban egymástól eltérően alakult mind a ráfordított összes óraszám, mind a feldolgozott tantervi anyag mennyiségét és tartalmi összetételét tekintve. Eredeti tanterv szerint az ének-zene valamint a rajz és a műalkotások elemzése mindkét osztályban külön tantárgyként szerepelt. Az elméleti meggondolások és a gyakorlati tapasztalatok alapján viszont mindinkább kialakult az a vélemény, hogy a két tantárgyat időben egymással párhuzamosan (szinkronban), művészettörténeti koronként csoportosítva lehet a legcélszerűbben tanítani. Így válik a tanulók előtt is világossá, hogy az egyes művészetekben a stílusok kialakulása szoros összefüggésben van a korszellemmel. A műalkotások mintegy keletkezésük korának, társadalmának üzenetét tolmácsolják számunkra. E meggondolások alapján olyan tantervi javaslatot is készítettünk, amelyben a két művészeti ág tananyaga korok szerint csoportosítva együtt szerepel. Ilyen módon a két tantárgyat hetenként, kéthetenként vagy havonként váltakozva lehet tanítani, még abban az esetben is, ha a két tárgyat két különböző tanár tanítja ugyanabban az osztályban.

Az egyes tantárgyak eredménye – mint bármely iskolai tantárgy esetében – a művészeti képzés tantárgyaival kapcsolatban is számos feltételtől függ. Ezeket részletezni e helyen nem volna célszerű. Viszont szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet arra, hogy az esztétikai nevelésnek – csekély kivétellel a szakközépiskolákban nincsenek hagyományai. Az oktatás feltételei különös mértékben függtiek a helyi körülményektől. Több iskolában ezeket az órákat csak külső óraadó tanárok alkalmazásával tudták ellátni. Ez önmagában is számos problémát okozott. Az eredmények felmérésénél olyan eszközöket és módszereket alkalmaztunk, amelyek viszonylag megbízható, tárgyilagos összehasonlítást tettek lehetővé. Súlyos akadályt jelentett az a körülmény, hogy ugyanazt a képzőművészeti tárgyat (pl. eredeti képzőművészeti remekművet) az ország egymástól távoleső iskolák részére nem biztosíthattuk. Így csupán

az audióvizuális eszközök szerepelhettek a felméréseknél, amelyeket minden iskolában azonos teszt-anyaggal biztosíthattunk.

A felméréseket az 1988/89. tanévben bonyolítottuk le. A mérés közvetlen megszervezését Merényi József mérnök-tanár (Miskolc, Zalka M. Gépip. és Gépgyárt. techn. Szakközépiskola) és Szőke Mária szakközépiskola tanár (Kolos R. Szakközépisk. Budapest) végezte. Ők szerkesztették meg a mérésnél alkalmazott tesztek és ők végezték a felmérőlapok értékelését is.

A tesztekben 4 feladatcsoportot alakítottak ki:

1.) Képző- iparművészeti alkotások jellegzetes ábrázolási formái, az egyes művészettörténeti korok és területek építésze.

2.) Műelemzés: három festmény tartalmi, formai elemzése diaképek alapján.

3.) Négy zenemű meghallgatását követő elemzés, érzékelés, személyes benyomások.

4.) Giccsvizsgálat 7 apró tárgy bemutatása alapján.

Az első feladatcsoportban a tanulók művészettörténeti ismereteikről adtak számot. Az egyes korszakok (pl. őskor), illetve kultúrterület (pl. Kréta), vagy képzőművészeti stílus (pl. gótika) jellemző (helyes) adatainak felsorolásáért a tanulók pontot kaptak. A tanulókként adott pontok átlagai alapján állapítottuk meg a vizsgált osztályok átlagos eredményeit.

A második feladatcsoportba 3 festmény (műalkotás) tartozott (gyümölcsös csendélet pompeji festményen, Zurbarán: Csendélet, Cézanne: Csendélet). A bemutatott reprodukciókról műelemzést kellett a tanulóknak készíteniük. Minden helyes megállapításért pontot kaptak.

A harmadik feladat négy zenemű stílusbeli jellemzőinek ismertetése volt. (Bach, Hayden, Pongrácz Zoltán, Pink Floyd egy-egy műve). Itt is a helyes megállapításokért kaptak pontokat a tanulók.

A vizsgált iskolák átlagos pontszámai:

	Művészeti ismeretek a műalkotáselemzéssel együtt		Ének-zene
Kolos	29 fő	66,90 pont	16,72 pont
Petrik	25 fő	48,15 pont	9,92 pont
Táncsics	29 fő	25,38 pont	8,83 pont
Zalka	27 fő	23,93 pont	3,85 pont

A művészeti ismeretek (1., 2., 4. feladat) feladatai megoldásának pontszámait együttesen mutattuk ki. A második oszlopban a zenei feladatmegoldások pontszámai szerepelnek. – A Zalka M. Szakközépiskola III. osztályában nem volt művészeti ismereti és ének-zenei óra. Tehát az az osztály tekinthető kontrollcsoportnak. Így az összehasonlítás lehetséges. Mindkét pontszám a Kolos R. Szakközépiskolában a legmagasabb. A leggyengébb eredményeket a Zalka M. Szakközépiskolában érték el. Különösen hiányosoknak mutatkoztak a zenei ismereteik. Egyértelműen levonható az a következtetés, hogy mind a képzőművészeti, mind a zenei ismeretek rendszeres oktatása még ilyen alacsony óraszámokban is észrevehető eredményt hozhat.

Az esztétikai nevelés kérdése az igazgatók éves jelentésében

Az egyes iskolák éves jelentéseiben az igazgatók legtöbb esetben szóltak az esztétikai neveléssel kapcsolatos kísérlet kapcsán tett szervezési intézkedésekről és a szerzett tapasztalatokról. A képzőművészeti és a zenei órákat általában eredményeseknek minősítették. A tanulók zöme érdeklődik a művészetek iránt, de ellenvélemények is megfigyelhetők. A szakmai tantárgyak egyes tanulókat erősen foglalkoztatják és inkább ezek tananyagában kívánnak alaposabban elmélyülni. Ez azonban a ritkább eset. A „művészetek” iránt közböcs tanulóknak többnyire más tantárgyakban sem jeleskednek. Kár lenne bármelyik csoportról lemondani. Ezeknek a tanulóknak a meggyerésére fokozott gondot kell fordítani.

Hasznosnak tartjuk, hogy az igazgatói beszámolókból néhány gondolatot idézzünk.

Déri Miksa Szakközépisk. – A tanulók ízléskultúrája igen szegényes. Ezért az iskolában arra törekszenek, hogy a művészeti nevelés órái mindig kedvező élményt nyújtsanak a tanulóknak. Így akarják fokozatosan elérni, hogy a tanulók kötődjenek a tantárgyhoz, amelyet a tanárok többsége az általános képzés fontos részének tekint. A tanári kar véleménye, hogy az esztétikai nevelést, a személyiség-formálást jól szolgálja a művészeti tantárgyak oktatása, sőt ebből a szempontból is nélkülözhetetlen. – A tanulók rendszeresen járnak képzőművészeti kiállításokra. (1988.)

Petrik L. Szakközépisk. – Olyan megoldással kísérleteztek sikerrel, hogy az I. osztályban éneket, zenét, zenetörténetet tanítottak, a II. osztályban pedig a műalkotások elemzésével foglalkoztak a magyar irodalommal és a történe-

lemmel koncentrációban. A műelemzést magyar-történelem szakos tanár tanította. (1988.)

Zalka M. Szakközépiskola. Merényi József mérnök-tanár a kísérleti tantervi tananyagból kiindulva két párhuzamos osztályban végzett kísérletet azonos törzsanyaggal. Fő feladatnak a tanulók művészetek iránti „igényének” fejlesztését és művészeti élmények nyújtását tartotta. Mindkét cél elérése érdekében az órákat úgy tervezte meg, hogy a két osztályban párhuzamosan kipróbálhassa az érdeklődés felkeltésének és fenntartásának különböző és alkalmasnak látszó eszközeit, módjait. Kipróbálta a kiscsoportos foglalkoztatás lehetőségeit, valamint az egymástól nagyon eltérő képességű és érdeklődésű tanulók differenciált foglalkoztatásának módszereit. A szaktanár a tapasztalatai alapján készített beszámolójában megállapítja, hogy a művészeti ismeretek tanítása hézagpótló a gépipari szakközépiskolákban. Mind a közvetlen, mind a közvetett haszna értékes és lényeges. A tanulók is kifejezésre juttatták, hogy ezek az órák jelentős mértékben alakították szemléletmódjukat és nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az esztétikai szempontokat a maguk munkaterületén is fontosnak tartják.

Kolos Richard Szakközépiskola – Kísérletet tettek arra, hogy a rajz-művészeti ismeretek tananyagát több évre osszák el más tantárgyakkal összekapcsolva. Így a stílusirányzati tananyagot a magyar irodalomból a művészeti ismeretekhez csoportosították át. A II. év végén tartott szóbeli vizsgán a tételek így együtt szerepeltek. Ilyen módon biztosították az adott korszak szellemtörténeti jó áttekintését. A tantervi órákat a szakköri foglalkozásokkal egészítették ki. A III. osztályban is tartottak szakköri órákat. A IV. osztályban újból foglalkoztak a képző- és zeneművészeti kérdésekkel, így a tananyag jobb megértését segíthették elő és megalapozottabb általánosításhoz jutottak. A kísérletet 1987-ben kezdték és következő években is sikerrel folytatták.

VI.

Összegzés

A kísérlet programjában a gimnáziumok és a szakközépiskolák első két osztálya számára alkalmazható, a lényegét tekintve közös tanterv készítését és kipróbálását irányozta elő a témavezető. Menetközben a kísérlet mindinkább a szakközépiskolákra korlátozódott és azt a célkitűzést igyekeztek a kísérlet-

ben együttműködő szakközépiskolák megvalósítani, hogy a közismereti tantárgyak körének és anyagának bővítése mellett nagyobb teret kapjon az esztétikai és az érzelmi nevelés.

A kísérlet során szerzett tapasztalatok alapján mind a szakismereti, mind a közismereti tantárgyak tanterveinek átdolgozása, korrigálása folyamatosan történt. Hasonlóképpen állandóan figyelemmel kísértük az ének-zene, valamint a képzőművészeti tantárgyak oktatásával kapcsolatban felmerülő problémákat és kiértékeljük a tapasztalatokat.

E két tantárgy oktatói a kísérlet szellemének megfelelően és szükségszerűen alkalmazkodtak az iskola helyi körülményeihez. Ennek következtében a feldolgozott tananyag a témák száma, azok tartalma tekintetében nagy eltérések jelentkeztek az egyes iskolák között. Tovább differenciálódtak az iskolák az oktatók személyi feltételei miatt is. Az oktatási, módszerbeli eljárások is sokat változtak. Így a tantárgy kedveltsége, szükségességének elismerése, a tanulók véleménye is különböző, sőt egymásnak ellentmondó volt.

A legtöbb tanári észrevétel a tananyag terjedelmére és kiválasztására vonatkozott. Ezért e két szempont egyeztetése mellett került sor az ének-zene és a „képzőművészeti alkotások elemzése” megnevezése tantárgyak átdolgozására, amiről már a IV. fejezetben szóltunk. Ebben az átdolgozott tantervben fokozottan érvényesült az a szempont, hogy az egyes művészi korszakok (zenei és képzőművészeti) műalkotásai egymással szinkronban tárgyalva segítsék a tanulókat az egyetemes történelmi korszakok gazdasági-szellemi-ideológiai stb. összefüggéseinek megértésében.

A második tanterv alapján végzett oktatás tapasztalatai megérlelték azt a meggyőződést, hogy a művészeti képzés tantárgyainak oktatási célját és feladatait kell pontosabban és hangsúlyozottabban meghatározni, és a két művészeti ág tanítási anyagát csökkentve – azonban még határozottabban egymással időben egyeztetve – úgy átgondolni, hogy abban a legfontosabbnak látszó törzsanyag jól kezelhető keretet képezzen. Ilyen módon a tanári szabadság további hangsúlyt kapott. Természetes, hogy a gondosan kialakított tantervi anyag még ma sem tekinthető véglegesnek, de a további kísérlethez jó alapul szolgálhat.

A művészeti ismeretek tantárgy tantervét a függelékben adjuk közre.

Végző következtetésként az alábbiakat foglalhatjuk össze:

- 1.) A művészeti ismeretek tanítása gyakorlatilag bármely (tehát valamennyi) szakközépiskolában komolyabb nehézség nélkül megoldható.
- 2.) A tantárgy tananyaga, viszonylag alacsony óraszámra a tanulókra nem jelent nagyobb megterhelést, sőt sajátos hangulati elemei miatt számukra ki-kapcsolódást biztosít.
- 3.) A tanulókat segíti a teljesebb, egységesebb világkép kialakításában.

- 4.) Színesebbé teszi a szakképzést.
- 5.) Gazdagítja a tanulók érzelmi világát.
- 6.) Értékes időtöltésre, fokozott pontosságra, a kiemelkedő értékes emberi alkotások megbecsülésére, önfegyelemre nevel.
- 7.) Az általános műveltségnek szerves része.
- 8.) A személyiség fejlődésének és alakításának olyan eszköze, amely semmi mással nem helyettesíthető.

Őszintén kívánjuk, hogy a kísérlet eredményei és az itt felsorolt érveink segítsék mindazokat, akik közoktatáspolitikánk alakításában a közeli jövőben részt vesznek.

Függelék

Művészeti ismeretek tanterve Ének-zene, képzőművészeti ismeretek

I-II. osztály

Célok és feladatok

A művészeti ismeretek tantárgy keretében az egységes alapú középiskolák tanulói számára biztosítani kívánjuk azt képzési lehetőséget, amelyet a gimnáziumi nevelési és oktatási terv a gimnáziumi tanulóknak az ének-zene és a rajz és műalkotások elemzése tantárgy nyújt, a lényegesen alacsonyabb óraszám miatt azonban csökkentett tananyaggal és más jellegű követelményekkel.

A művészetek egymástól nagyon különböző két ágát, az ének-zenét, valamint a képzőművészeteket az esztétikai nevelés szempontjából szoros, egymással kölcsönhatásban álló hatásrendszer részének tekintjük, ezért ezekkel a művészeti ismeretek komplex tantárgya keretében foglalkozunk.

A művészeti ismeretek mint iskolai tantárgy az esztétikai nevelés célkitűzéseinek elérésében olyan eszköz, amely a zenei, valamint a képzőművészeti alkotások megismertetésével, azok sokoldalú elemzésével erősíti a tanulóknak a művészi alkotások iránti érzéket, indítást ad számukra, hogy keressék és helyesen ismerjék fel azok szépségét, általában vezesse őket a művészi alkotásokban rejlő szépség értékelésére, megbecsülésére és szeretetére; tudatosítsa bennük, hogy az igazi művészi alkotásokban, módozatokban és formákban a szépség elemei miként juttatják kifejezésre az ember gondolatait, eszméit, érzelmeit és szándékait. A művészeti ismeretek oktatásának minden tanítási órája nyújtson olyan élményeket a tanuló számára, hogy ismereteik gyarapodása, érzelmi világuk gazdagodása segítse személyiségük harmónikus alakulását.

A rendelkezésre álló órakeret jelentős mértékben leszűkíti a művészeti ismeretek tanításának lehetőségeit. Ezért a két művészeti ág köréből azokat az alapvető ismereteket kell kiválasztanunk, amelyeknek elsajátítása a műalkotások egyszerű elemzéséhez, tudatosabb megértéséhez nélkülözhetetlenek. Ezek az ismeretek a két művészeti ág alkotásainál ezek sajátos eszköz- és formavilágának, az ember mindennapi életévek való kapcsolatainak, stílustörténeti jellemzőinek vázlatos, de mégis összefüggő áttekintését segítsék elő.

Mindkét művészeti ág alkotói és alkotásai szorosan kapcsolódnak keletkezésük korának eszme-gondolat világához, sajátos eszközeikkel ennek kifejezői. Ezt minden műalkotás azzal is szolgálja, hogy a hallgató, a szemlélő érzelmi világára is hatást gyakorol.

I. osztály

Ének-zene

Képzőművészeti ismeretek

Javasolt heti óraszám 1, évi 32 óra

Kb. az évi óraszám 2/3 része

Kb. az évi óraszám 1/3 része

A tantárgy heti óraszámát az iskolák maguk állapítják meg, esetleg félévenként eltérően. A II. osztály óraszámából is előre hozható.

Törzsanyag

Magyar népdalok:

Repülj páva művészete.

Megrakják a tüzet

A marosi füzes alatt

és további 4 dal

és további 4 dal

Az ősközösségi társadalom

Az ember első

ábrázoló tevékenysége

A rabszolgatartó társadalom

művészete, Egyiptom, Mezopotámia

Műzenei szemelvények:

Dies irae A római művészet.

Josquin: Évszakköszöntő

Bach: Már nyugosznak

Händel: Csordul a könnyem

Bizánci művészet. Iszlám

Magyarországi emlékek

Az őkeresztény művészet

Tömegdalok:

Loránd-Kapuvári: Egységbe forraszt

a KISZ

A román stílus.

Magyarországi emlékek

A tanulók lehetőleg minden

órán énekeljenek. Időnként szólóéneklésre

is adjunk lehetőséget

művészet.

Magyarországi emlékek

A gótika

A reneszánsz művészet. Mátyás kora

Az ókor és a középkor zenéje. Gregorián dallamok. A zenei művek elemzésének szempontjai. A stílusjegyek elemzése Barokk művészet.
Flamand művészet

Trubadur dallamok. Modális hangsorok
Motetta, madrigál, homofónia, polifónia
Lassus: Visszhang, Palestrina: Drága fény A klasszicizmus és a romantika
A XI-XVI. sz. magyar műzenéje. Históriai énekek (Tinódi)
Concerto. Vivaldi: Tavasz – Tél
A variáció. A rondó
Corelli: La folia, Couperin: Az aratók

Preludium, fuga.
Bach: II. Brandenburgi verseny
Bach: C-moll preludium és fuga

A barokk opera

A XVII-XVIII. sz. magyar műzenéje
Eszterházy: Kantáta a Harmonia Coelestistből

A vonósnégyes
Haydn: D-dúr vonósnégyes I

A szonáta forma
Mozart: C-dúr hegedű-zongora
szonáta I-II-III

A szimfónikus zenekar hangszerei
Beethoven: V. szimfónia
Beethoven: Karfantázia, IX. szimfónia, IV. tétel

A versenymű. Beethoven: Hegedűverseny III.

Kiegészítő anyag

Magyar gregoriánnum, Händel: Vízi-
zene,
Magyar udvarok zenéje, Bach: H-
moll szvit, Máté-passio

Művészettörténeti olvasmányok fel-
dolgozása, a tanulók önálló beszám-
olói, műelemzése, a magyar nép-
művészeti alkotások elemzése, mű-
szaki feladatok megoldása művész
elemek alkalmazásával

Követelmények

Egyszerűbb dallamok önálló ének-
lése a szép és stiláris éneklés köve-
telményeinek megfelelően. Éneklés
hangszeres kísérettel. A különféle
zenei stílusok jellegzetes vonásai-
nak ismerete, a törzsanyag művei-
nek felismerése. Egyszerű ritmus-
képletek

Tudják elemezni a képzőművészeti
alkotások formai és tartalmi jegyeit.
Ismerjék a legfontosabb kifejezési
eszközöket, amelyeket az egyes
képzőművészet alkalmaz. Ismerjék
és helyesen használják a leglényege-
sebb képzőművészeti fogalmakat

II. osztály

Ének-zene

Képzőművészeti ismeretek

Javasolt heti óraszám 2, évi 64 óra

Javasolt felosztás:

az évi óraszám kb. 2/3 része

az évi óraszám kb. 1/3 része

A tantárgy heti óraszámát az iskolák maguk állapíthatják meg, esetleg fél-
évenként eltérően.

Törzsanyag

Magyar népdalok

Sej, haj, szép a páva,
A nagy bécsi kaszárnyára
Este, este
A csitári hegyek alatt
Gerencséri utca

A XIX. sz. képzőművészete. Plein
air festészet, tájképfestők

Műzenei szemelvények

Schubert: Hová?
Schumann: A két gránátos
Verdi: Requiem Lacrimosa

Bartók: Bolyongás
Bartók: Concerto
Kodály: Psalmus Hungaricus
Liszt: Les preludes
Ravel: Bolero

Tömegdalok

Carmagnole
A gond az éhség (KIMSZ induló)
Borgulya-Kapuvári: Zászlónkhoz
ifjúság

A népzene. Népzenei felvételek
Schubert és Schumann.
A romantikus dal, a dalciklus
Kisebb romantikus műfajok
Chopin: a-moll mazurka

A verbunkos
Bihari, Lavotta, Csermák művei
Koncept. art. Land art
A XIX. sz. magyar zenéje
Erkel: Bánk bán részletek
Kortárművészek Magyarországon
A szimfónikus költemény
Liszt: Les preludes
Népművészet
Csajkovszkij: b-moll zongoraverseny

A romantikus opera
Verdi: Aida, Trubadur, Don Carlos
részletek
Verdi: Requiem Lacrimosa, Dies irae

Impresszionisták
Manet, Monet, Renoir, Degas

Posztimpresszionisták
Gauguin, Lautrec, Van Gogh,
Cezanne

A nagybányai festészet. Szinyei
Magyar historizáló festők
Madarász, Székely, Benczúr

Szecesszió, szimbolizmus
Csontvári, Gulácsi
A XX. sz. művészeti irányzatainak
főbb vonásai

Az avantgarde irányzatok, kubizmus
ismertebb alkotások
Futurizmus, Szűrrealizmus
Picasso, Sagal, Dali

Nonfiguratív törekvések

Op art művészet

Neo avantgarde, Hipperrealisták

A magyar népi tárgykultúra

Az építészet főbb korszakai és ezek
jellegzetes vonásai

A reklám
A bútorművészet, lakáskultúra
Környezetesztétika

Wagner: Nürnbergi mesterdalnokok
Dvorak: Újvilág szimfónia
Debussy: A tenger
A zenekar kifejezési eszközei
Ravel: Bolero
Kodály szavai a magyar zene helyzetéről.
Kodály zenetörténeti jelentősége
Kodály: Felszállott a páva
Psalmus első téma
A kórusművek
Bárdos: Kórusművek

Bartók: Levél az otthoniakhoz
Bolyongás, Tavasz, Concerto,
A kékszakállú herceg vára,
Cantata profana

Stravinszky: Tűzmadár

Sosztakovics: VII. szimfónia
A szovjet zene

A jazz főbb korszakai
Jazz-felvételek

A beat zene főbb korszakai

Gershwin: Porgy és Bess,
Kék rapszódia

Elektronikus zenei felvételek

Kiegészítő anyag:

Haydn: D-dúr vonósnégyes (Pacsirta)	Fafaragás, kerámia, hímzés.
Mozart: Figaro házassága	
Schubert: Erlikönig	A szobrászat világhírű
Liszt: Esz-dúr zongoraverseny alkotásai	
Muszorgszkij: Egy kiállítás képei	
István, a király	A kompozíció a festészetben

Követelmények

Önálló éneklés emlékezethöl.

A meghallgatott zeneművek műfaji, stílusjegyei felismerése, az ismertett zeneszerzők fontosabb életrajzi adatai, nevezetesebb művei.

A legfontosabb zenei fogalmak a közösen meghallgatott és elemzett zeneművek alapján

Értsék meg a tanulók a műalkotások formai, szerkezeti sajátosságait. Ismerjék a műalkotásoknál alkalmazott színek, formák, szerkezeti sajátosságok összefüggéseit. Tudjanak következtetni az alkotó művész eszmei, világnézeti felfogására. Tudjanak különbséget tenni az igazi művészi alkotás és a giccs között. Értsék meg az esztétikai szempontok érvényesítésének jelentőségét az iparban

KOMLÓSSY ÁKOS

A közös alapú középiskolai kísérlet tapasztalatai

Bevezetés

A közelmúltban, a társadalmi-politikai rendszer megújulásával, átalakulásával párhuzamosan megélnékültek, felerősödtek az iskolai munkát, annak eredménytelenségét bemutató tanulmányok, cikkek. A kiutat a legtöbben az iskolarendszer megváltoztatásában, a nyolcosztályos általános iskola megszüntetésében látják. Ez a legszembetűnőbbben a különböző pártok oktatáspolitikai programjaiban jelentkezik. A gondolat érthető, hiszen már évek óta a középiskola a magyar iskolarendszer legkritikusabb pontja, mely láthatóan két oldalról is támadásnak van kitéve: egyrészt az általános iskolai pedagógusok azt vallják, hogy az 6 munkájukat nem folytatja a középiskola, jeles és kitűnő tanulók is „megbuknak” a középiskolában; másrészt a felsőoktatás elégedetlen a középiskolából kikerülő fiatalok felkészültségével, emberi tulajdonságaival. Úgy látszik, a gimnáziumi tanárok elérkezettnek látják az időt az „ellentámadás”-ra, s ez döntően az általános iskola ellen indult meg, nem egyszerűen az ottani munka megjavítását követelve, hanem rögtön annak megszüntetését vették célba. Természetesen indult támadás a felsőfokú intézmények felvételi rendszere ellen is. Mindezekkel a gondolatokkal, tervekkel sem vitatkozni, sem egyetérteni itt nem akarunk, viszont könyvünk mégis „hozzászólás” ehhez a vitához, hiszen egy az iskolarendszert módosító iskolakísérletet kívánunk bemutatni.

A József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékén Ágoston György vezetésével az 1970-es évek elejétől folynak kísérletek a hazai iskolarendszer korszerűsítésére, illetve a középiskolai struktúra átalakítására. Ennek a munkának az első része volt a fakultatív gimnáziumi képzés koncepciójának kidolgozása és kísérleti kipróbálása a 70-es évek első felében. Már ebben az időszakban, ezzel párhuzamosan megkezdődött az egész középiskolai rendszerre kiterjedő koncepció kidolgozása, mely végleges formáját 1977–78-ban nyerte el.

Ennek értelmében a középiskolai képzést két szakaszra osztanánk. Az első két évben tovább folya az általános iskolában megkezdett általános képzés, melynek tananyaga valamennyi iskolatípusban egységes lenne (közös alap). Erre épülne egy erősen differenciált rendszer: a 2. osztály után a tanulók ké-